

K PROCESOVÉMU CHÁPANIU POJMOV

Pavel CMOREJ

"Nerád", ale statočne, pohotovo a veľmi obsérne odpovedal L. Kvasz na otázky, ktoré som položil prívržencom vývinovej teórie pojmov (VTP) a jemu osobne v stati [2]. Žiaľ, nepresvedčil ma o tom, že jeho článkom [3] môžeme "polemiku o vývine pojmov ... ukončiť a prejsť k iným problémom", nepodarilo sa mu to ani pokusom podplatiť ma cenou útechy, že moje "chyby nie sú o nič menšie, než boli Zenónove" ([3], 401), preto nevidím inú možnosť, ako pokračovať v diskusii. Ani v článku [3] niet argumentu, po ktorom by sme si mohli "s úľavou" vydýchnuť a našu polemiku ukončiť konštatovaním, že pojmy (v logickom zmysle) sa predsa len vyvíjajú. Keď sa na Kvaszovu bodku [3] za diskusiou pozrieme cez drobnohľad analýzy, už pri malom zväčšení zistíme, že je to len kondenzovaný zhuk otáznikov za staronovými otázkami. Aby rozbor týchto otázok bol ľahšie stráviteľný a menej únavný, rozdelím ho do dvoch statí: v prvej sa budem zaoberať prevažne všeobecnejšími problémami Kvaszovho článku, v druhej sa sústredím najmä na odpovede, ktorými reagoval na moje otázky položené v príspevku [2].

Keďže v polemike medzi Kvaszom a mnou už dlhší čas pretrvávajú isté nedorozumenia, najprv sa pokúsim odstrániť aspoň niektoré z nich. Diskusia s Lacom Kvaszom nie je totiž ľahká - jeho vysielacie zariadenie je síce veľmi výkonné, ale jeho prijímač pracuje niekedy na úrovni detskej "kryštálky". Nečudo, že hlas druhej strany v nej občas znie dosť skreslene alebo ho vôbec nepočuť. Ak sa máme vyhnúť hromadeniu a opakovaniu niektorých nedorozumení, neostáva mi nič iné, ako najprv - a nie po prvý raz! - zdôrazniť niekoľko faktov.

1. **O aké pojmy ide v tejto diskusii?** Cieľom mojich prvých dvoch príspevkov uverejnených roku 1990 v časopise *Filozofia* (pozri [1], 9-25, 26-40) bolo vyprovokovať diskusiu o niektorých aspektoch vývinu poznania, najmä o utváraní a formovaní pojmového aparátu vedy. Vyvíja sa tento aparát nahradzovaním jedných pojmov druhými alebo sa vyvíjajú aj jednotlivé pojmy? Po všeobecne známom odlišení psychických či mentálnych pojmov od nadindividuálnych, intersubjektívne prístupných ideálnych pojmov (pojmov v logickom zmysle) mentálne pojmy som z ďalších úvah vylúčil už v prvej stati. Prečo? V nej je aj odpoveď na túto otázku.

"Pretože psychické pojmy nemôžu pokračovať vo svojom vývine v centrálnom nervovom systéme iného človeka a "pojmy-poznatky" nie sú pojmy, vývinová teória sa môže osvedčiť a uplatniť iba v oblasti pojmov, ktoré si ľudia môžu podávať a odovzdávať tak, ako si podávajú a odovzdávajú hmatateľnejšie pracovné prostriedky (kladivá, sústruhy, mikroskopy, ďalekohľady a pod.). Iba také pojmy môže

jedna generácia odkázal nasledujúcej s tým, aby ich v procese ďalšieho vývinu poznania rozvíjala a zdokonaľovala. Len také pojmy môžu prežiť niekoľko pokolení a vyvíjať sa v časovom rozpätí, ktoré siaha od generácie, čo pojem zaviedla, až ku generácii, ktorá ho odvrhne ako nepotrebný balast. Niektoré z naznačených vlastností majú pojmy v logickom zmysle. Možno však zdôvodnene tvrdiť, že sa aj vyvíjajú? V tejto časti budem hľadať odpoveď na túto otázku a skúmať možnosti uplatnenia a potvrdenia vývinovej teórie v oblasti pojmov v logickom zmysle." ([1], 20)

Otázkam vývinu mentálnych pojmov som sa v nasledujúcej diskusii dôsledne vyhýbal. Uvedomoval som si, že problémy "vývinu psychických pojmov by bolo treba podrobiť osobitnému skúmaniu" (to som napísal na Kvaszovu adresu roku 1991, pozri [1], 46). Z citátu v predchádzajúcom odseku je zrejmé, že predmetom môjho záujmu (ale aj záujmu teórii, na ktoré som zacielil svoju kritiku) nebola ontogenéza, ale *fylogénza poznania*. Išlo mi v nej výlučne o možnosti vývinu nadindividuálnych, intersubjektívne prístupných ideálnych pojmov, teda pojmov, ktorými sa zaoberá logika, a nie psychológia. Z tohto pohľadu vývin mentálnych pojmov nie je zaujímavý, lebo *ich vývin sa začína a končí v mysli jedného človeka*.

Nie je preto pravda, že som "vyjadril pochybnosti o možnosti vývinu pojmov vo všeobecnosti", ako tvrdí L. Kvasz vo svojej stati ([3], 395). Už vo svojej odpovedi na jeho prvý príspevok do diskusie som jasne napísal: "Kvaszovej pozornosti akosi uniklo, že vo svojich statiach sa koncentrujem na problémy, ktoré súvisia s vývinovým chápaním *pojmov v logickom zmysle ...*" ([1], 46). Zdá sa, že mu to uniká dodnes. Nepomohlo ani vyjadrenie uvedené v závere článku, ktorým som reagoval na jeho druhý príspevok do diskusie, kde čierno na bielom stojí: "*Moja argumentácia bola namierená proti teórii vývinu ostrých pojmov v logickom zmysle, nevzťahovala sa na teórie, ktoré sa zaoberajú psychickými a vágnymi pojmi ...*" ([1], 86).

Na druhej strane nechápem, na základe čoho mi L. Kvasz pripísal evidentne nezmyselné presvedčenie, ktoré som nikdy nezastával ani nehlásal, "že striktné konzistentná a jasná (transparentná) môže byť len jedna teória pojmov" ([3], 407). Ktoré z mojich formulácií privedli Kvasza k tomuto záveru? Azda si nemyslí, že tento záver vyplýva z môjho názoru o nekonzistentnosti VTP? To by znamenalo, že vie iba o dvoch teóriách - jednej vývinovej a jednej nevývinovej. Lenže už z priebehu diskusie by mu mohlo byť jasné, že jestvujú aspoň dve vývinové teórie či koncepcie pojmov (napr. jeho a Černíkova-Viceníkova) a mnoho nevývinových teórií (pozri [1], 10-11, kde sa uvádzajú dokonca tri *skupiny* takých teórií).

Medzi ideálnymi a mentálnymi pojmi je priam priepastný rozdiel, ktorý prívrženci VTP nedoceniajú alebo falkomyseľne ignorujú. Prejavuje sa to buď v snahe redukovať ideálne pojmy na mentálne (na pojmy "v hlavách konkrétnych ľudí", napr. dvojica autorov V. Černík - J. Viceník), alebo v bezstarostnom pripisovaní vlastností a vzťahov jedným pojmom druhým (L. Kvasz). V prvom prípade sa zabúda na to, že mentálne pojmy sú výsostne prívátne entity subjektu, s ktorými nás sice môže oboznámiť (tak, že nám pomôže vypestovať si alebo vyvolať podobné, lež s jeho pojmiami netotožné vlastné pojmy), ale sotva nám ich môže doslova odovzdať - sú a naďalej zostanú jeho neodcudziteľným duševným vlastníctvom. S *jedným*

mentálnym pojmom môže oboznámiť tisícky, ba i milióny ľudí bez toho, že by sa tým sám ochudobnil (učitelia sa tým dokonca živia). O odovzdávaní tu možno hovoriť iba v prenesenom zmysle. Ak sa mentálne pojmy vyvíjajú, tak vždy iba v myslí jedného človeka. Nie sú to blšky, ktoré sa môžu vyliahnúť a trochu povyrásť v jednej hlave, potom z nej preskočiť do inej hlavy a tam pokračovať vo svojom vývine. Logika túto možnosť síce nevylučuje, ale empiria ju vôbec nepotvrďuje. Výsledky parapsychologických skúmaní nie sú veľmi povzbudivé a zatiaľ nič nedokazuje, že telepatia je odovzdávaním vlastných mentálnych pojmov niekomu inému, zdá sa, že je skôr vyvolávaním podobných pojmov u niekoho iného. Pri prechode od mentálneho pojmu nejakého subjektu X k ľubovoľnému *psychickému* pojmu iného subjektu Y sa vždy mení identita pojmu. Pritom sa vývinová línia pretrháva, takže ak zavrhneme naindividuálne ideálne pojmy, musíme sa rozlúčiť aj s myšlienkou vývinu pojmov, "ktorý presahuje hranice ľudskej psychiky" ([1], 71). Lenže práve o tento vývin ide v našej diskusii.

Kvaszovo stanovisko k ideálnym pojmom je dialekticky dvojznačné: na jednej strane si počína akoby ich uznával, používa ich (napr. funkcie) a odvoláva sa na ne, rozpracoval dokonca osobitnú teóriu sveta ideálnych entít, na druhej strane sa vôbec netají názorom, že tretí svet je vlastne zbytočný. Niet sa čo čudovať, keď jeho ideálny svet je taký podobný fyzikálnemu, keď v ňom pulzuje reálny čas, existuje pohyb a zmena (vnútorná dynamika) a pôsobia kauzálne sily. Nemožno však povedať, že v tomto štádiu sa ideálneho sveta a jeho entít už úplne zriekol. Niekedy sa zdá, že uznáva mentálne aj ideálne pojmy, ale hranicu medzi nimi rozmazáva prepožičiavaním vlastností jedných pojmov druhým, takže neraz nie je jasné, o ktorých pojmoch práve hovorí. Nemienim sa tu zaoberať jeho koncepciou v celej jej šírke, sústredím sa iba na výsek, ktorý z nej vyčlenil na obranu VTP. Napriek nejednoznačnosti Kvaszových formulácií v ťažiskových úvahách budem predpokladať, že jeho VTP je teóriou vývinu ideálnych, a nie mentálnych pojmov. V opačnom prípade by som musel jeho príspevok pokladať za vystúpenie autora, ktorý nepochopil ústredný problém diskusie a so zreteľom na povážlivé vybočenie z jej tematického rámca ho jednoducho ignorovať.

2. **Procesy.** Kľúčovú úlohu v Kvaszovej teórii pojmov i v jeho analýze antinómii zohráva pojem procesu. Na s. 398 state [3] píše: "... keď pre nás pojem nebude vec, ale **proces**, žiadne paradoxy nevznikajú". L. Kvasz sa však vôbec nezmiňuje o tom, či pod pojmom rozumie mentálnu alebo ideálnu entitu (otvorené zadné dverka?), hoci v danom kontexte je to nanajvýš žiaduce. Procesovosť pojmov, ktoré vstupujú do konkrétnych myšlienkových pochodov, je totiž nediskutabilná. Možno ju pripísať aj dispozične chápaným mentálnym pojmom, ale keď ju začneme vyučovať ideálnym entitám, dostaneme sa do ťažkostí, ktoré sú podľa môjho názoru neprekonateľné.

V prospech psychologického (či neurofyziologického?) chápania pojmov možno do istej miery interpretovať Kvaszovo tvrdenie, že pojem P pokladá za dynamický systém a P_i za jeho stavy, pričom zdôrazňuje, že za stavy "*vo fyzikálnom*, a nie

geometrickom zmysle tohto slova" ([3], 399, kurziva - P.C.). Máme brať toto tvrdenie doslova a pod stavmi rozumieť fyzikálne stavy mozgu, v ktorom prebieha proces P, alebo ho brať s opatrnou rezervou ako jednu z tých nezáväzných formulácií, ktorými sa L. Kvasz prenáša z mentálneho sveta do ideálneho bez toho, že by vedel, v ktorom svete bol a do ktorého práve prešiel? V časti 3.2 svojho článku L. Kvasz spochybňuje pojmy tretieho sveta explicitne: "nepotrebuje žiadne tretie svety, žiadnu novú ontológiu pre bytie pojmov. Čo potrebujeme, je nová matematika. Pojmy existujú vo vnútri dynamiky sveta 2 (ako atraktory jeho dynamiky), podobne ako svet 2 je vnorený do sveta 1 v podobe fungovania veľkých zhlukov bielkovín" ([3], 407-408). Toto "bielkovinové" chápanie pojmov nemožno však pokladať za teoretické pozadie celej state,¹ lebo L. Kvasz ho uvádza až v poslednej časti a iba v rámci výkladu *jedného* zo svojich štyroch "zásadne" odlišných prístupov k rekonštrukcii vývinu pojmov ([3], 404).

Otázku, či L. Kvasz pod pojmiami rozumie výlučne mentálne pojmy, musíme so zreteľom na nejednoznačnosť jeho textu nechať otvorenú. Ako roku 1991, aj teraz môžem vysloviť nanajvýš *podozrenie*, že "v Kvaszovej ontológii niet miesta pre (odpsychologizované) pojmy v logickom zmysle" ([1], 51).² Formuloval som ho s postranným úmyslom trochu provokovať a treba dodať, že L. Kvasz sa proti nemu nikdy neohradil. Nebolo by však správne túto okolnosť preccňovať, lebo v jeho článkoch nechýbajú ani vyjadrenia v prospech ideálnych pojmov. Aj v stati [3] sa nad citovaným textom o zbytočnosti tretieho sveta nachádza výrok, ktorý svedčí o tom, že na ideálne pojmy ešte celkom nezanevrel: "Takto by sme popri individuálnom používaní psychických pojmov mali aj intersubjektívne pojmy v logickom zmysle" ([3], 407). Otázkou však je, či mu do chápania ideálnych pojmov neprenikli aspekty a prvky prebraté zo sveta mentálnych pojmov.

Proti výčitke, že nie dost' ostro a jednoznačne diferencuje medzi pojmiami druhého a tretieho sveta, sa L. Kvasz môže brániť konštatovaním, že rozdiely medzi nimi nepokladá za také významné a dôležité, aby ich musel explicitne zdôrazňovať. Na bagatelizovanie rozdielov medzi mentálnymi a ideálnymi pojmiami ho napokon oprávňuje koncepcia ideálnych entít, ktorú rozvinul vo svojich statiach. Vráťme sa preto k pojmu procesu a všimnime si, aké dôsledky má zanedbávanie týchto rozdielov na malej ploche našej polemiky.

Antinómie sú podľa Kvasza výsledkom neadekvátnej voľby formálneho jazyka³ a chápania pojmov, ktoré budem nazývať *predmetovým*. Mám na mysli chápanie, podľa ktorého pojmy sú predmety v širšom zmysle alebo, ako píše L. Kvasz, veci. Rád by som zdôraznil, že ani ja nepokladám *ideálne* pojmy za veci v bežnom zmysle tohto slova. Určite to nie sú veci, ako napríklad stoličky, britvy alebo vidličky. No jednoznačne sa hlásim k názoru, že sú to isté predmety, a nie procesy. Na druhej strane by sme nemali zabúdať, že aj procesy sú isté entity, ktoré sa môžu stať objektom nášho myslenia,⁴ a že ak chceme o nich uvažovať a hovoriť, musíme ich vyčleniť, t.j. určiť ich identitu. V tomto zmysle aj procesy sú objekty, aj pre ne platí logikom dobre známy princíp, že **niet entity bez identity**, ktorý vyzdvihol W.V.

Quine, ale aspoň intuitívne ho poznal už G. Frege (možno aj G.W. Leibniz), potom B. Russell, R. Carnap a ďalší myslitelia 20. storočia.

Keďže L. Kvasz pokladá pojmy za procesy, všimnime si tieto entity trochu bližšie.⁵ Nemienim sa púšťať do hlbšej analýzy pojmu proces ani do dôkladnejšieho skúmania vzťahov medzi predmetmi a procesmi. Svoju pozornosť zúžim najmä na tie vlastnosti či stránky procesov, ktoré poukazujú na protirečivosť, a teda aj na neudržateľnosť Kvaszovho procesového chápania ideálnych pojmov. Sám L. Kvasz napísal o procesoch iba niekoľko viet. Niektoré z nich nie sú celkom jednoznačné, ale s hlavnou tézou, ktorú uplatnil pri rozbere antinómii, nemožno nesúhlasiť. Veď kto by pochyboval o tom, že proces "nie je totožný so žiadnym zo svojich stavov" ([3], 399).

Lenže už tvrdenie, že "nie je ničím iným, než súborom týchto stavov, ale **spojených určitou dynamikou**" ([3], 399), je diskutabilné. Prečo? Pod súborom sa zvyčajne rozumie množina, a proces nie je množina.⁶ Proti stotožneniu procesu s množinou stavov sa L. Kvasz trochu poistil dodatkom "stavov, ale spojených určitou vnútornou dynamikou", nemyslím si však, že to stačí - množina neprestane byť množinou len preto; že medzi jej prvkami sú určité väzby. Existencia množiny súčiastok nejakého stroja nezávisí predsa od toho, či stroj je rozobratý alebo uvedený do chodu. Pojem vnútornej dynamiky a s ňou spätých stavových veličín určujúcich smerovanie procesu od minulých stavov k budúcim ponechal L. Kvasz otvorený, takže v danom štádiu diskusie ho nemožno brať príliš na zreteľ.

Nejasnosti späté s chápaním súboru nás však nemusia znepokojovať, lebo pri *pojmach* je L. Kvasz celkom jednoznačný: vyvíjajúce sa pojmy sú isté funkcie, a teda množiny. Nečudo, že z týchto množín sa vytratila "vnútorná dynamika" - patria do nich iba usporiadané dvojice (t, P_t) , kde t je časový okamih a P_t stav vyvíjajúceho sa pojmu P v okamihu t . Kam sa podela Kvaszova dynamika? Bolo by márne hľadať ju medzi prvkami P alebo medzi jej hodnotami, t.j. stavmi. Lenže ak existuje iba v podobe podmienok kladených na vzťahy medzi stavmi P_t alebo medzi dvojicami (t, P_t) , tak to na množinovitosti P nič nemení, čo nie je - ako uvidíme neskôr - pre toto chápanie procesov dobré.

I. Kvasz síce správne postrehol, že:

1) "proces nie je totožný so žiadnym zo svojich stavov", ale úplne zabudol na niekoľko ďalších, rovnako dôležitých vlastností procesov. Venujme trochu pozornosti aj im.

2) Proces sa vždy odohráva v reálnom čase a v určitom fyzikálnom priestore. (Aj L. Kvasz poznamenáva, že stavy dynamického systému sú "stavmi vo fyzikálnom ... zmysle tohto slova", ale nevedno, či to možno brať doslova.) Tým sa líšia ozajstné procesy od fiktívnych. Fiktívny proces je práve tak málo procesom ako fiktívna vražda vraždou, fiktívny útek z väzenia útekom, fiktívna výhra milióna korún skutočnou výhrou a fiktívny voľný pád nejakého telesa na Mesiaci skutočným pádom.

3) Proces je entita, ktorá sa odvíja v čase, a preto v každom okamihu aktuálne existuje iba istá časť procesu: minulé stavy patria *nenávratne* minulosti (už nejestvujú) a budúce ešte nejestvujú, resp. minulé i budúce stavy jestvujú inak než

aktuálny stav. Celý proces sa dovŕši až v poslednom okamihu svojho priebehu a po dovŕšení prestáva existovať.

4) Ak Pr_1 a Pr_2 sú procesy, ktoré sa odohrávajú v rôznych časových intervaloch alebo na rozličných miestach, tak $Pr_1 \neq Pr_2$ (aj keby sa inak zhodovali do posledných detailov).

Z bodov 3) a 4) vyplýva, že

5) ak proces pr_1 je minulou časťou procesu Pr , tak pre každý proces pr_2 úplne podobný procesu pr_1 , ale odohrávajúci sa v inom čase alebo v inom priestore ako pr_1 , platí, že $pr_1 \neq pr_2$.

6) Ak v reálnom svete nepanuje striktná determinácia, ale má v ňom svoje miesto aj náhoda, slobodná vôľa a kreativita (k čomu sa jednoznačne prikláňam), tak existujú procesy, ktoré sa v istých okamihoch modálne rozvetvujú. Inak povedané, so zreteľom na nezavršenosť procesu a čiastočnú nedeterminovanosť jeho priebehu sa v ňom vyskytujú stavy a okamihy, ktoré sa rozvetvujú na niekoľko *možných* pokračovaní procesu. Ďalšie pokračovanie procesu nie je v takých stavoch jednoznačne určené. proces sa môže vyvíjať jedným z viacerých smerov, pričom jeho skutočné pokračovanie závisí od náhody alebo od slobodného rozhodnutia účastníkov procesu.⁷

Keďže procesy podliehajú istej priestoročasovej lokalizácii (bod 2)) a odvíjajú sa v čase (bod 3)),

7) procesy nie sú množiny, a teda ani funkcie.

Pokúsím sa túto myšlienku trochu rozviesť.

3. Procesy a funkcie. Pojem funkcie je nepochybne jeden z najvýznamnejších a najgeniálnejších konceptuálnych objavov či výtvorov človeka. Ťažko povedať, či ide skôr o ľudský konštrukt alebo o objav, ale v danom kontexte je to irelevantné. Mímoriadny význam niektorých funkcií spočíva okrem iného v tom, že sú veľmi výstižným a exaktným prostriedkom na opis mnohých procesov: za istých podmienok nám umožňujú nielen určiť aktuálny stav procesu, ale aj predvídať jeho budúci priebeh a rekonštruovať jeho minulosť. Napriek tomu sa od procesov diametrálne líšia.

a) Ako čísla a iné ideálne objekty, ani funkcie nepodliehajú priestoročasovej lokalizácii - nemá zmysel povedať, že sa vyskytujú na tom či onom mieste a existujú v tom a tom čase.

b) Nie sú to entity, ktoré sa odvíjajú v čase, ktoré sa v istom okamihu dovŕšia a potom prestávajú existovať. Funkcie sú hotové, stabilné útvary priradujúce prvkom svojho definičného oboru nejaké hodnoty bez ohľadu na to, ktorý okamih je práve aktuálny. Ak definičným oborom funkcie je množina časových okamihov, tak funkcia nadobúda určitú hodnotu nielen v aktuálnom okamihu, ale vo všetkých okamihoch, v ktorých je definovaná, a toto priradenie sa v čase nemení.

c) Ako proces nie je totožný so žiadnym zo svojich stavov, ani funkcia nie je identická so žiadnou zo svojich častí (s výnimkou seba samej), čo možno pri množinovom chápaní funkcií vyjadriť triviálnym konštatovaním, že množina nie je totožná so žiadnou zo svojich pravých podmnožín.

Z bodov b) a c) vyplývajú pre Kvaszovu VTP dôsledky, pred ktorými zatvára oči. L. Kvasz stotožňuje vyvíjajúce sa pojmy s istými funkciami, ale vôbec sa nezamýšľa nad tým, či a ako sa môžu tieto funkcie vyvíjať.⁸ Vyvíja sa funkcia azda tak, že v prvom okamihu, v ktorom je definovaná, je to množina $\{ \langle t_1, P_1 \rangle \}$, v druhom okamihu množina $\{ \langle t_1, P_1 \rangle, \langle t_2, P_2 \rangle \}$, ... a v n -tom okamihu množina $\{ \langle t_1, P_1 \rangle, \langle t_2, P_2 \rangle, \dots, \langle t_n, P_n \rangle \}$? Kvasz veľmi dobre vie, že každá z týchto množín predstavuje inú funkciu (v týchto prípadoch parciálnu), a že funkcia P nemôže byť v jednom okamihu totožná s jednou a v nejakom inom okamihu totožná s inou množinou. (Podobne sa môže vyvíjať nanajvýš naše *poznanie* funkcie P napredujúce od poznania jednej jej podmnožiny k poznaniu inej.) Funkcia sa nemôže vyvíjať tak, že v čase t_1 priraduje nejakú hodnotu iba prvku množiny $\{t_1\}$, potom, v čase t_2 , prvkom množiny $\{t_1, t_2\}$, ... a napokon, v okamihu t_n , okamihom množiny $\{t_1, t_2, \dots, t_n\}$ (spôsobom uvedeným vyššie).⁹ A nemôže sa vyvíjať ani tak, že nejakú hodnotu priradí vždy iba aktuálnemu okamihu, teda že prítomnému okamihu t_i priradí hodnotu P_i a v ostatných okamihoch nie je v aktuálnom čase t_i definovaná.¹⁰ Vývinová teória pojmov, podľa ktorej sa pojmy vyvíjajú prekonávaním podobných znien, je očividne protirečivá. Lenže aké iné zmeny môžu prekonávať čire priradenia, akým je funkcia P ? L. Kvasz sa tejto otázke v článku [3] ani nedotkol. Treba ešte dodať, že keby sa funkcie vyvíjali jedným z uvedených dvoch spôsobov, sotva by sme ich mohli použiť pri predikcii, pri ktorej určujeme ich hodnoty v budúcich okamihoch.

Naznačené i akékoľvek iné podobné zmeny *týkajúce sa priradenia* nepriehádzajú pri funkciách do úvahy, pretože pritom sa mení ich identita. Zmeny sú tu iba skokmi od jednej funkcie k druhej a neexistuje nijaká ďalšia funkcia, ktorá by mohla byť nositeľom vývinových znien a meniť sa niektorým z uvedených spôsobov. Pokusom zaviesť ju by sme sa dostali do závozu, z ktorého sme pôvodne chceli vyviaznuť. Na vývine funkcií môže trvať iba filozof, ktorý si hovie v logických protirečeniach alebo pracuje s pojmom funkcie, ktorý zatiaľ pozná iba zopár zasvätencov (alebo len on). Ak Kvaszova predstava o vývine funkcií je celkom iná, nechápem, prečo nám ju vo svojich statiach ani len nenaznačil. Keď niekto stotožňuje vyvíjajúce sa pojmy s istými funkciami (resp. množinami), mal by nám konečne prezradiť, *aké vývinové zmeny môžu prekonávať tieto funkcie (či množiny)*.

Na druhej strane, ak P priraduje prvkom množiny $\{t_1, t_2, \dots, t_n\}$ v každom čase tie isté hodnoty (čiže "správa" sa ako skutočná funkcia), teda keď v každom čase je to tá istá množina dvojíc $\langle t_i, P_i \rangle$, tak *v čom spočíva jej vývin*? V takom prípade môžem iba zopakovať, čo som už konštatoval roku 1991, a to, že "Kvaszov vyvíjajúci sa pojem sa vlastne vôbec *nevyvíja*".

d) Ak funkcia P priraduje okamihom stavy nedeterminovaného alebo len čiastočne determinovaného procesu, tak postupnosť ňou priradených stavov sa v žiadnom okamihu nerozvetvuje: jej hodnotami v okamihoch nasledujúcich po ľubovoľnom okamihu t môžu byť len stavy, ktoré im priraduje. *Možnosť* priradiť neskoršiemu okamihu t' iný stav, ako mu v skutočnosti priraduje, je vylúčená - funkcia by pri takej zmene stratila svoju identitu. Funkcie priradujúce okamihu t' inú hodnotu ako funkcia P už existujú a *každá* z nich je inou funkciou ako P . Funkcia P by *mohla*

okamihu t' priradovať inú hodnotu, ako mu v skutočnosti priraduje, iba vtedy, keby mohla zmeniť svoju identitu a stať sa inou funkciou, čo nie je možné. Túto možnosť môže pripustiť iba autor, ktorý obľubuje paradoxy, "či už logické, alebo ľubovoľné iné" ([3], 394). Teda pri funkciách neprichádzajú do úvahy možnosti, pred ktorými sa môžu v niektorých okamihoch ocitnúť reálne procesy (pozri bod 6) v 2. časti).

e) Medzi aktuálnym stavom procesu a stavmi, ktoré patria minulosti alebo ležia v budúcnosti, existuje významný rozdiel, ktorý spočíva v tom, že svedok či účastník procesu sa nemôže vrátiť do minulosti alebo urobiť skok do budúcnosti, pri ktorom by preskočil istý časový úsek. Pochopiteľne, pod návratom do minulosti alebo skokom do budúcnosti nerozumiem pohyb v spomienkach alebo v našej predstavivosti. Pri funkciách taký predel medzi hodnotami priradenými minulým a budúcim okamihom nejestvuje. Ak funkciu poznáme, čiže vieme, ktoré hodnoty okamihom priraduje, môžeme sa medzi jej hodnotami pohybovať obidvoma smermi: do hlbkej minulosti, ako aj do vzdalenej budúcnosti. Vďaka tomu môžeme pomocou niektorých funkcií určiť minulé alebo budúce stavy procesu, ktorý opisuje.

Domnievam sa, že už z uvedených bodov a) až e) je zrejme, že funkcie sú entity celkom inej povahy ako procesy. Funkcie sú zavŕšené a nemenné priradenia, ideálne entity tretieho sveta, kým procesy sú kontinuálne sa meniace entity, javy alebo udalosti prvého alebo druhého sveta. Nerozlišovanie medzi nimi môže mať pre filozofickú koncepciu osudné dôsledky.

4. **Kvaszove vyvíjajúce sa pojmy a ich štádiá.** L. Kvasz na tej istej strane svojej state ([3], 398) najprv charakterizuje pojem ako **proces** a potom ako **funkciu** času. Inak povedané, každý pojem je proces a zároveň funkcia, z čoho so zreteľom na neprázdnosť množiny pojmov, množiny procesov a množiny funkcií vyplýva, že niektoré funkcie sú procesy a naopak (na odvodenie tohto dôsledku stačí Aristotelova sylogistika). Tento dôsledok je so zreteľom na spomenuté odlišnosti medzi procesmi a funkciami neprijateľný. Zmieriť sa s ním môže iba autor, ktorého vôbec neznepokojujú "paradoxy, či už logické, alebo ľubovoľné iné". Prepracovať sa "k širšiemu a hlbšiemu pochopeniu súvislostí, za akých" vznikajú ([3], 394), tu znamená pochopiť, že entity tretieho sveta majú celkom inú povahu ako entity prvého a druhého sveta. Nemienim sa púšťať do širšej diskusie na túto tému, ktorá siaha ďaleko za hranice nášho predmetu skúmania a sporu. Myslím, že v podstatne užšom rámci našej polemiky sa možno uspokojiť aj s uvedenými poznámkami.

V tejto časti by som chcel poukázať na ďalšiu neadekvátnosť¹¹ Kvaszovho chápania vyvíjajúceho sa pojmu **P** ako funkcie, ktorá okamihom t_1, \dots, t_n priraduje stabilné pojmy P_1, \dots, P_n (vývinové štádiá pojmu **P**). Nie som si istý, či tieto pojmy pokladá za stabilné aj v stati [3] (v prvom príspevku do diskusie sa k tomu prikláňal, pozri [1], 38), lebo keby bol dôsledný, teraz by mal ich stabilnosť poprieť: pojem je predsa proces, a nie vec ([3], 398).¹² No keďže bez ustálených a aspoň istý čas stabilných pojmov by nebolo možné ani uvažovanie, ani komunikácia - čo tiež potvrdzuje neudržateľnosť procesového chápania pojmov - budem predpokladať, že L. Kvasz akceptuje ich nemennosť. Spomenutá neadekvátnosť väzí v kategóriálnej a v

zarážajúcej obsahovej odlišnosti vyvíjajúceho sa pojmu **P** od jeho vývinových štádií P_1, \dots, P_n . L. Kvasz sa ani trochu nezamyslel nad tým, aký obsah má či môže mať pojem **P** a čím sa líši od svojich vývinových štádií. Všimnime si najprv príklad z celkom inej oblasti.

L. Kvasz je vyvíjajúca sa bytosť, ktorá sa počas svojho života nachádza v rozmanitých stavoch. Existuje funkcia **P**, ktorá každému okamihu t jeho života priraduje stav P_t , v ktorom sa nachádza L. Kvasz.¹³ Treba podčiarknuť, že táto funkcia nie je vyvíjajúca sa Kvasz! Nespí, neje, neštuduje, neprednáša na Matematicko-fyzikálnej fakulte UK v Bratislave atď., a navyše sa vôbec nevyvíja. Rozdiel medzi ňou a Kvaszom je obrovský. Len o niečo menší je rozdiel medzi Kvaszovým vyvíjajúcim sa pojmom **P** a jeho štádiami P_1, \dots, P_n , menší preto, lebo v tomto prípade **P** i jeho štádiá sú pojmy.

Pojem **P** je čírym priradením pojmov P_1, \dots, P_n okamihom t_1, \dots, t_n . Kým ustrojenie pojmov P_1, \dots, P_n sa od jedného pojmu k druhému mení (lebo **P** sa vyvíja), **P** je po celý čas iba týmto priradením. Napríklad, ak P_1, \dots, P_n sú konkrétne vývinové štádiá pojmu Človek, tak **P** je len priradením, ktoré okamihom t_1, \dots, t_n priraduje tieto štádiá. Na rozdiel od pojmu Človek a jeho vývinových štádií P_1, \dots, P_n pojem **P** nie je vlastnosť, ktorú možno pripísať Kvaszovi a uprieť psovi jeho suseda, **P** nie je totiž vôbec vlastnosť - ani vlastnosť okamihov! - je entitou celkom inej kategórie ako vlastnosť Človek. Keď aplikujeme pojem Človek alebo pojem P_i na Kvasza, získame súd, že Kvasz je človek, resp. pravdivosťnú hodnotu tohto súdu.¹⁴ Na druhej strane pojem **P** nemožno na človeka vôbec aplikovať a jeho aplikáciou na okamih t nedostaneme súd (ani pravdivosťnú hodnotu), ale hodnotu funkcie **P** v okamihu t čiže stav $P(t)$. To znamená, že **P** je celkom iný pojem než vyvíjajúci sa pojem Človek. Táto odlišnosť je azda ešte nápadnejšia pri pojme Číslo. Funkcia **P**, ktorá okamihom priraduje pojmy čísla, ktoré sa zjavili vo vývine matematiky, nie je pojmom Číslo: nie je to vlastnosť čísel ani ich množina. Na obdobnú odlišnosť narazíme pri každom vyvíjajúcom sa pojme **P**, ktorý explikujeme ako funkciu **P**. Medzi funkciou **P** a vyvíjajúcim sa pojmom **P** (akým je pojem Človek alebo Číslo) je očividný kategoriálny rozdiel, z ktorého vyplýva, že **P** nie je totožný s **P**. L. Kvasz by si mal položiť otázku, ako sa môže pojem **P** vyvíjať tak, že sa pritom "mení" iný pojem **P** odlišný od **P**.¹⁵

Intuitívnejšie by bolo predpokladať, že vyvíjajúci sa pojem **P** patrí do tej istej kategórie ako jeho vývinové štádiá P_1, \dots, P_n (žiaľ, to vedie k antinómiám). Ved' ako prebieha vývin pojmu **P**, ak nie tak, že v čase t_1 sa používa pojem P_1 , v čase t_2 pojem P_2, \dots , a v čase t_n pojem P_n ? Kvaszovu funkciu **P** používatelia pojmu **P** počas jeho vývinu vlastne ani nepoznajú, lebo prinajmenej nevedia, aké hodnoty nadobudne v budúcich obdobiach, a spravidla nevedia, aké hodnoty nadobúdala v minulosti. Tieto hodnoty ich zvyčajne ani nezaujímajú (pravda, pokiaľ sa nezaoberajú vývinom príslušného pojmového aparátu). Používatelia pojmu P_i , ktorí nepoznajú pojem funkcie, nemajú o existencii Kvaszovho pojmu **P** ani tušenia. Teda pojmy P_1, \dots, P_n sa dajú používať a poväčšine sa aj používajú bez toho, že by sme čo len raz použili Kvaszov vyvíjajúci sa pojem **P**.¹⁶ Môže sa však vyvíjať pojem, ktorý nikto nepoužíva?

Čitateľovi, ktorý je náhodou v pokušení odpovedať na túto otázku kladne, pripomínam, že Kvaszove vyvíjajúce sa pojmy sú funkcie, a vieme, že funkcie nie sú procesy. Nevvíjali by sa ani vtedy, keby sme ich používali každý deň. So zreteľom na ich rigidnosť pojem vyvíjajúcej sa funkcie je číre *contradictio in adjecto*. Funkcie nerozhýbe ani temporalita, ani sľúbená dynamika, ktorú L. Kvasz mieni naočkovať jednotlivým stavom vyvíjajúcich sa pojmov. Nové pojmy sú spravidla výsledkom tvorivej aktivity ľudí, a nie dynamiky, ktorou chce nainfikovať vývinové štádiá pojmov (v podobe istého systému "stavových veličín" ([3], 398)).

*Filozofický ústav SAV,
Klemensova 19, 813 64 Bratislava,
fax: 321 215, e-mail: flloorg@klemens.savba.sk*

POZNÁMKY

¹ Naznačené chápanie pojmov a matematiky má celý rad neprijateľných dôsledkov, ktorými sa tu nebudem zaoberať. O niektorých som sa zmienil v predchádzajúcich príspevkoch do diskusie. Pozri napr. [1], 69-71.

² Ak L. Kvasz uznáva iba mentálne pojmy, mal by sa vyrovnat' s problémami nadindividuálneho vývinu pojmov, ktoré som naznačil v 1. časti, a navyše si uvedomiť, že opustil tematický rámec diskusie, lebo problémami vývinu mentálnych pojmov sme sa v nej zatiaľ veľmi nezaoberali (čím nechcem povedať, že by sme sa nemali).

³ V tejto súvislosti musím Kvaszovi pripomenúť, že "ani matematizáciu opierajúcu sa o pojem temporálnej identity [ktorú som použil pri konštruovaní antinómii] nepovažujem za dokonalú - tú by nám mali predložiť obhajcovia vývinovej teórie. Úplne vyhovujúci pojem identity vyvíjajúcich sa pojmov nemožno predsa očakávať od človeka, ktorý má o vývinovej teórii pojmov tie najvážnejšie pochybnosti" ([1], 48). To je tiež jeden z výrokov napísaných na Kvaszovu adresu, ktoré jeho "kryštálka" nezaregistrovala.

⁴ To znamená, že predmety aj procesy sú entity, ale niektoré entity nie sú predmety, ale procesy. Objektom myslenia sa môžu stať práve tak predmety, ako procesy. V tejto terminológii objekty sú entity, na ktoré je (alebo bola) zameraná istá poznávací aktivita, napríklad naše vnímanie, myslenie, hovorenie a pod. Nevieam, či naznačené dištinkcie majú pevnejšiu oporu v literatúre, predkladám ich len pre potreby našej diskusie. Myslím, že napriek neodškriepiteľnej vágnosti a viaznačnosti terminov "predmet", "proces", "entita" a "objekt" nám tieto dištinkcie môžu pomôcť pri odstraňovaní niektorých nedorozumení.

⁵ Pojmu procesu sa u nás zatiaľ venovala povážlivo malá pozornosť. So zreteľom na herakleitovské procesové chápanie reality v marxistickej filozofii je to dost' prekvapujúce.

⁶ A žiadna množina nie je proces.

⁷ Identita reálneho procesu je určená cestou, ktorou sa bude uberať v strome možností.

⁸ Poukázal som na to už vo svojom článku, v ktorom som reagoval na jeho prvý príspevok do diskusie ([1], 49-50).

⁹ Uvedený argument som v inom podaní uviedol vo svojom článku z roku 1991, v ktorom som odpovedal na prvú Kvaszovu kritiku mojej kritiky VTP ([1], 49-50). Zdá sa, že patril k tej časti článku, o ktorej L. Kvasz neskôr napísal: "Zvyšku textu nerozumiem." ([1], 80).

¹⁰ V tomto prípade by sme dostali postupnosť parciálnych funkcií $\{ \langle t_1, P_1 \rangle \}, \{ \langle t_1, P_2 \rangle \}, \dots, \{ \langle t_n, P_n \rangle \}$, ktoré sú navzájom rôzne, pričom neexistuje žiadna funkcia P , ktorá by mohla byť v čase t_1

totožná s prvou funkciou, v čase t_1 totožná s druhou funkciou, ... a v čase t_n totožná s poslednou z týchto funkcií, a teda niet ani funkcie, ktorá by sa mohla vyvíjať týmto spôsobom.

¹¹ Na túto neadekvátnosť som ho upozornil už v odpovedi na jeho prvý príspevok do diskusie, ale L. Kvasz tomu nevenoval nijakú pozornosť (pozri [1], 49, bod 4.).

¹² Na druhej strane je otázne, či postupnosť stabilných pojmov P_1, \dots, P_n , ktoré sa celé roky, stáročia, ba niekedy i tisícročia nemenia, možno považovať za proces.

¹³ V danom kontexte nie je dôležité, že poznáme iba torzo tejto funkcie.

¹⁴ Okrem naznačených dvoch rozborov aplikácie pojmu Človek na Kvasza existujú aj jemnejšie analýzy, od ktorých musím v danom kontexte upustiť. Možno ich uskutočniť napríklad v intenzionalnej logike P. Tichého. Predpokladám, že o neadekvátnosti Kvaszovho chápania vyvíjajúcich sa pojmov sa možno presvedčiť i na základe uvedených zjednodušených rozborov.

¹⁵ "Mení" v úvodzovkách, lebo funkcie nijaké vývinové zmeny neprekonávajú.

¹⁶ Pozri [1], 49, kde som Kvasza na túto okolnosť už upozornil.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (ed.) (1992): **Logické a filozofické problémy vývinu pojmov**. Filozofický ústav SAV, Bratislava.
- [2] CMOREJ, P. (1996): O jednom pokuse priškrtiť logiku. **Organon F** 3, č.2, 181-190.
- [3] KVASZ, L. (1996): Vývin pojmov - tretie pokračovanie. **Organon F** 3, č.4, 394-408.